

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
KULTUURITEADUSTE INSTITUUT
KIRJANDUSE JA TEATRITÄADUSE OSAKOND

Maretta Keldo

AJALOOListe SÜNDMUSTE REPRESENTATSIOON TANEL JONASE
LAVASTUSES „MEIE KLASS”

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Hedi-Liis Toome, PhD

Tartu 2024

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1. TADEUSZ SŁOBODZIANEK „MEIE KLASS”.....	5
1.1 Jan. T Gross „Naabrid: Juudi linna hävitamise lugu”.....	6
1.2 „Meie klass” Ugala teatris.....	7
1.3 „Meie klassi” kokkuvõte.....	7
2. AJALOOLOSED SÜNDMUSED „MEIE KLASSIS”.....	10
2.1 Józef Piłsudski surm.....	10
2.2 II maailmasõda.....	10
2.3 Põrandaalused organisatsioonid ja NKVD.....	12
2.4 Saksa okupatsioon Poolas.....	12
2.5 Seksuaalne väärkohtlemine holokausti ning II maailmasõja ajal.....	13
2.6 Jedwabne pogromm.....	14
3. KULTUURIMÄLU.....	16
3.1 Etenduse analüüs.....	17
4. „MEIE KLASSI” ETENDUSE ANALÜÜS.....	19
4.1 Lavaruumi kasutus ja ruumisuhted lavastuses „Meie klass”.....	19
4.1.1 Lavastuse „Meie klass” lavakujundus.....	19
4.1.2 Klassiruumi kujund lavastuses „Meie klass”.....	20
4.1.3 Lavastuse „Meie klass” valguskujundus.....	22
4.2 „Meie klassi” dramaturgia.....	23
4.3 Vägivalla ja surma kujutamine lavastuses „Meie klass”.....	24
4.3.1 Piinamine.....	25
4.3.2 Vägistamine.....	26
4.3.3 Jakub Katzi surm.....	28
4.3.4 Dora surm.....	29
4.3.5 Rysieki surm.....	31
4.3.6 Menachemi ja Zygmunti surm.....	31
KOKKUVÕTE.....	34
KASUTATUD ALLIKAD.....	37
REPRESENTATION OF HISTORICAL EVENTS IN TANEL JONAS’S PRODUCTION OF “OUR CLASS”.....	40

SISSEJUHATUS

Poola näitekirjaniku ja lavastaja Tadeusz Słobodzianeki 2008. aastal avaldatud „Meie klass” (pl „Nasza klasa”) räägib ühe kooliklassi näitel poolakate ning juutide suhetest aastatel 1927-2003. „Meie klass” on väga kõrgelt hinnatud, olles muuhulgas kõige sagedamini lavastatud Poola autori näidend välismaal. Tanel Jonas on esimene lavastaja, kes „Meie klassi” Eestis lavale tõi ning see esietendus Ugala teatris 2023. aasta 16. septembril. Tegemist on värske lavastusega ning materjaliga, mida ei olnud varem Eestis lavastatud, mistõttu ei ole lavastust varasemalt põhjalikult uuritud.

„Meie klassis” on kesksel kohal tõestisündinud ajaloolised sündmused ja nende tagajärjed, mida on lavastuses kujutatud mitmel erineval viisil. Kõige olulisem sündmus on Jedwabne pogromm, sest suur osa lavastusest tegeleb ühel või teisel moel selle kuriteo tagajärgedega. Sellest tulenevalt on käesoleva bakalaureusetöö „Ajaloolistel sündmuste representatsioon Tanel Jonase lavastuses „Meie klassi”” peamine eesmärk analüüsida ja anda ülevaade sellest, kuidas ajaloolisi sündmusi lavastuses kujutatakse. Muuhulgas tutvustatakse „Meie klassi” tausta ning antakse ülevaade nendest päriselt toimunud ajaloolistest sündmustest, mis lavastuse kontekstis olulised on.

Bakalaureusetöö koosneb neljast peatükist. Esimeses peatükis tutvustan Poola näitekirjanikku ning lavastajat Tadeusz Słobodzianekit ning annan lühikese ülevaate „Meie klassist”. Kuna kõnealuse näidendi sisu on vastuoluline, siis on tähtis selgitada ja avada nii autori tausta kui näidendi kirjutamist mõjutanud teoseid. Seetõttu teen esimeses peatükis kokkuvõtte Jan. T. Grossi raamatust „Naabrid: Juudi linna hävitamise lugu” ning selgitan, millisel viisil raamatu ilmumine Poola ühiskonda mõjutas. Peatüki viimases kahes alapeatükis on välja toodud Ugala teatri „Meie klassi” lavaversiooni spetsiifika ning esitatud lavastuse sisukokkuvõte.

Kuna „Meie klassi” sündmustik põhineb päriselt toimunud ajaloolistel sündmustel ning taotleb seejuures teatavat ajalootäpsust, siis on väga oluline neist sündmustest ülevaade anda ja need lahti seletada. Ajaloolistel sündmuste ülevaated on esitatud töö teises peatükis. Sealhulgas tutvustan erinevaid ajaloolisi isikuid ning avan käitumismustreid, mis kaasnesid erinevate ajaloosündmuste või perioodidega. Alustasin 2023. aasta augusti alguses „Meie

klassi” kavalehe ja õppematerjalide loomisega ning liitusin augusti keskpaigast ka proovidega. Seetõttu toetub bakalaureusetöö teine peatükk suuresti nendele materjalidele, mida koostada aitasin ning sellele, mida lavastusprotsessi juures õppisin. Lisamaterjalidena olen kasutanud Jan. T Grossi „Naabrid: Juudi linna hävitamise lugu”, Mitchell Beazley ja John Stevensoni „Euroopa ajaloo” õpikut, Joshua D. Zimmermani raamatut „Jozef Pilsudski: Founding Father of Modern Poland” ning Novi Levenkroni, Helene Sinnreichi ja Marta Havryshko uurimusi II maailmasõja ja holokausti aegsest seksuaalsest väärkohtlemisest. Lisaks toetun Museum of the History of Polish Jews materjalidele.

Kolmandas peatükis toon välja kultuurimälu ning kollektiivse mälu seosed „Meie klassiga” ning annan ülevaate etenduse analüüsi kõige olulisematest aspektidest. Kultuurimälu ning kollektiivse mälu tutvustamiseks olen kasutanud Juri Lotmani „Kultuurimälu”, Jan Assmanni „Kollektiivne mälu ja kultuuriline identiteet” ning Marek Tamme „Juri Lotman ja kultuurimälu teooria” artikleid, mis on avaldatud ajakirjas Akadeemia aastatel 2012-2013. Lisaks olen refereerinud Piret Kruuspere artiklit „Eesti näitekirjandus ja teater kultuurimälu meediumidena”. Etenduse analüüsi puhul toetun Riina Oruaasa kirjutatud peatükile kõrgkoolidele mõeldud õpikus „Etendus kunstide uurimismeetodid”.

Viimases peatükis keskendun „Meie klassi” etenduse analüüsile. Analüüsi osa puhul tuginen eelkõige prooviperioodil nähtule, isiklikule vaatajakogemusele ning intervjuule, mille viisin läbi Tanel Jonasega 2024. aasta märtsis. Neljandas peatükis analüüsin esmalt lavaruumi kasutus ja ruumisuhted, kirjeldades põhjalikult lavakujundust ning iseloomustades valguskujundust. Lisaks esitan lavastuse klassiruumi kujundi erinevaid tõlgendusvõimalusi. Seejärel annan ülevaate „Meie klassi” dramaturgiast ning selle eripäradest, mis mõjutavad lavastuslikke võtteid ning rollijaotust. Neljanda peatüki viimases alapeatükis analüüsin vägivalda ja surma kujutamist. Vägivalla analüüsi puhul fookuseerun piinamise ning vägistamise kujutamisele ning surmade kujutamist analüüsin Jakob Katzi, Dora, Rysieki ning Menachemi ja Zygmunti surmade näitel.

1. TADEUSZ SŁOBODZIANEK „MEIE KLASS”

Bakalaureusetöö esimeses peatükis annan esmalt ülevaate Tadeusz Słobodzianeki näidendi „Meie klass” taustast ning aspektidest, mis näidendi kirjutamist mõjutasid. Põhjalikumalt tutvustan Jan. T Grossi raamatu „Naabrid: Juudi linna hävitamise lugu” sisu ja selle mõju Poola ühiskonnale. Lisaks selgitan Jedwabne pogrommi näitel konflikti, mis on poolakate ning juutide vahel aastakümneid kestnud. Peatüki lõpus annan ülevaate Tanel Jonase Ugala teatris lavastatud „Meie klassist” ning esitan näidendi sisukokkuvõtte.

„Meie klass” on poola näitekirjaniku ja lavastaja Tadeusz Słobodzianeki kirjutatud näidend, mis räägib ühe kooliklassi näitel poolakate ning juutide suhetest aastatel 1927-2003. Słobodzianek sai näidendi kirjutamiseks inspiratsiooni kahest raamatust, mis tekitasid Poolas palju kõneainet. Esimene neist on Jan. T Grossi ajalooline uurimus „Naabrid: Juudi linna hävitamise lugu” (ingl „Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland.”) ning teine Anna Bikonti ajakirjanduslik uurimus „The Crime and the Silence: Confronting the Massacre of Jews in Wartime Jedwabne”. Olulist osa teksti valmimises mängis ka autori isiklik kogemus ning perekondlik usuline taust. Nimelt pagendati autori vanemad 1944. aastal Siberisse, sest nad kuulusid suure mõjuvõimuga Armia Krajowasse ehk Kodumaa-armeesse. Armia Krajowa vastupanuliikumise peamine eesmärk oli nõrgestada Saksamaa võimu okupeeritud Poolas, mistõttu algatasid nad 1944. aastal Varssavi ülestõusu. 1956. aastal lahkus perekond Siberi vangilaagrist ning suundus aastaseks saanud pojaga tagasi Poolasse. Lisaks kuulumisele vastupanuliikumisse tunnustati perekonnas mitut religiooni. Słobodzianeki emapoolsed sugulased olid õigeusklikud ning isapoolsed katoliiklased, seega tähistati perekonnas mitmeid pühi kaks korda aastas ning viidi läbi õigeusu rituaale. Perekonna usuline mitmekesisus on tema tehtud töid väga suurel määral mõjutanud. (Aedmaa, Keldo 2023; Culture.pl kodulehekülg)

Słobodzianeki näidendit tutvustati avalikkusele 2008. aastal Lublini teatريفestivalil. „Meie klassi” maailmaesietendus toimus Londoni Rahvusteatri 2009. aasta septembris (lav Bijan Sheibani). Poolas tõi näidendi esmakordselt lavale Ondrej Spišák 2010. aasta oktoobris. Samal aastal pälvis Słobodzianek „Meie klassi” eest Nike kirjandusauhinna, mida peetakse

Poola kõige prestiižsemaks selle valdkonna tunnustuseks. „Meie klass” on enim lavastatud Poola autori näidend välismaal. (Samas)

1.1 Jan. T Gross „Naabrid: Juudi linna hävitamise lugu”

Üks eelnevalt mainitud raamatuid, mis ajendas Słobodzianekit „Meie klassi” kirjutama, oli 2000. aastal ilmunud Poola-Ameerika päritolu ajaloolase ning sotsioloogi Jan T. Grossi raamat „Naabrid: Juudi linna hävitamise lugu”. Raamatus kirjutab autor pogrommist, mis leidis aset 10. juulil 1941. aastal Jedwabne linnas, Poolas. Gross esitas veenvaid tõendeid selle kohta, et pogrommi peamised läbiviijad ja algatajad olid linnaelanikud ehk poolakad ise, mitte sakslased nagu senini arvatud. (Aedmaa, Keldo 2023)

Teose ilmumine tekitas palju vastukaja ning muutus väga kiiresti üleriigiliseks kõneaineks. Raamatu mõju ühiskonnale oli nii tugev, et Poola valitsus algatas juhtumis selguse saamiseks uue uurimise. Kaks aastat kestnud uurimise käigus tutvuti arhiivimaterjalidega ja vesteldi elusolevate tunnistajatega. Uurimise algatamine ja selle lõpptulemus viis Poola ühiskonna lõhenemiseni – need, kes aksepteerisid poolakate aktiivset osalust kuriteos ning need, kes seda eitasid. (Aedmaa, Keldo 2023; Zubrzycki 2022: 234-235)

2001. aasta 10. juulil möödus progrommist 60 aastat ning Jedwabne linna püstitati ausammas. Tollane Poola president, Aleksander Kwaśniewski, pidas mälestussamba avamisel kõne. Kwaśniewski palus enda kõnes kuriteo eest vabandust ning rõhutas, et selle panid toime poolakad. Samal ajal esitas meedias enda vaatenurga Poola endine president Lech Walesa. Ta ütles enda pöördumises, et progromm oli juutidele kättemaksuks, sest nad tegid koostööd võõrvõimudega. Lisaks rõhutas Walesa, et ka poolakad ootavad juutidelt vabandust, sest nende hulgas oli samuti halbu inimesi. Poola elanikes tekitas kogu juhtum suurt šokki, sest poolakaid ei vaadatud enam kui kannatajaid, vaid kui kurjategijaid. Konflikt kasvas järjest suuremaks, kuid ühtegi lahendust sellele ei olnud. Raamatu mõju oli näha veel aastaid hiljem, sest 2011. aastal rüüstasid neofašistid Jedwabne ausammast ning kirjutasid selle jalamile: „Nad olid tuleohtlikud” ja „Ma ei vabanda Jedwabne pärast”. (Samas)

Olukord riigis muutus nii kriitiliseks, et 2018. aastal kehtestati Poolas seadus, mille kohaselt võib määrata vanglakaristuse igale inimesele, kes väidab, et poolakad osalesid Natsi-Saksamaa kuritegudes. Seadus pälvis ülemaailmset tähelepanu ja negatiivset vastukaja. Rahvusvahelise surve tõttu otsustati seadust pehmendada ning loobuda vanglakaristusest, kuid seadus on tänaseni ohuks holokausti uurimisega tegelevatele inimestele. Aastatega ei ole kahe osapoole vastasseis lahendust leidnud ning Juudid ja II maailmasõja sündmused on endiselt Poola ühiskonna ühed peamised konflikti allikad. (Zubrzycki 2022: 236-237)

1.2 „Meie klass” Ugala teatris

Ugala teatris lavastas „Meie klassi” Tanel Jonas ning see esietendus 2023. aasta 16. septembril. Jonas oli esimene lavastaja Eestis, kes Słobodzianeki auhinnatud näidendi lavale tõi. Ugala teatris on „Meie klassi” osatäitjad Terje Pennie (Rachelka, hiljem Marianna), Alden Kirss (Jakub Katz), Jaana Kena (Zocha), Tarvo Vridolin (Heniek), Jass Kalev Mäe (Rysiek), Peeter Jürgens (Abram), Margus Tabor (Zygmunt), Rait Õunapuu (Menachem), Klaudia Tiitsmaa (Dora) ja Aarne Soro (Władek). Lavastus on kahes vaatuses (kestus 3 tundi ja 15 minutit) ning seda mängitakse põhikohaga Ugala teatri väikeses saalis. (Ugala teatri kodulehekülg 2024; Tekstiraamat)

2023. aastal võitis „Meie klass” Ugala kolleegipreemiatel aasta parima uuslavastuse auhinna ning 2024. aasta suvel Ugala teatri parima uuslavastuse publikupreemia ehk Kuldõuna. Sama aasta kevadel pälvis Tanel Jonas „Meie klassi” eest Viljandi linna teatripreemia ning ta nomineeriti sama lavastuse eest Eesti teatriauhindade lavastajaauhinna kategoorias. Näitleja Peeter Jürgens võitis Eesti teatriauhindade jagamisel Abrami rolli eest parima meeskõrvalosa auhinna. (Ugala teatri kodulehekülg 2024; Eesti Teatriliidu kodulehekülg)

1.3 „Meie klassi” kokkuvõte

„Meie klassis” on kokku kümme tegelast ning selle sündmustik on jagatud neljateistkümneks koolitunniks. Lugu algab 1927. aastaga, kui kooliteed alustavad Poola väikelinna õpilased Dora, Zocha, Rachelka, Jakub Katz, Rysiek, Menachem, Zygmunt, Heniek, Władek ja Abram, kes on sellel ajal 7-9-aastased. Pooled klassi õpilased on juudid ning pooled katoliiklased. Esialgu saavad klassikaaslased omavahel hästi läbi – mängitakse, lauldakse ja armastatakse.

Olude sunnil peavad lapsed kasvama suurte ajaloosündmuste keskel. 1935. aastal hukub Poola riigitegelane ja sõjaväelane Józef Piłsudski, kelle surma tõttu halveneb juutide elukvaliteet kogu riigis. Samal ajal muutuvad järk-järgult konfliktsemaks ka klassikaaslaste omavahelised suhted. Üksteist pekstakse, mõnitatakse ja kiusatakse ning väga selgelt joonistub välja iga tegelase meelsus.

1939. aasta 17. septembril ründab Punaarmee Ida-Poolat, mis põhjustab loo peamise poliitilise konflikti. Nimelt tundub poolakatele, et juudid võtavad võõrvõimu meeeldi vastu. Keerulised olukorrad ning valikuvõimaluste puudumine viivad ränkade tagajärgede, reetmise ja esimese mõrvani. 22. juunil 1941. aastal okupeerivad sakslased Ida-Poola ning kunagiste klassikaaslaste suhted halvenevad veelgi.

„Meie klass” kulmineerub pogrommiga, mis viidi läbi 10. juulil 1941. aastal. Suur osa linnas elavatest juutidest sunniti minema keskväljakule, kus neid peksti, piinati ja tööle sunniti. Pogrommi käigus tapeti kohalik rabi ning lõpuks aeti kõik veel elus olevaid juudid väiksesse küüni, mis hiljem süüdati. Nii tapsid kunagised klassikaaslased sadu juute, nende hulgas ka enda klassiõe Dora. See on sündmus, mis jääb kõiki tegelasi terveks eluks kummitama isegi, kui kuriteos aktiivselt ei osaletud.

Kõik ellu jäänud tegelased püüavad juhtunuga erinevatel viisidel toime tulla. Põgenetakse, vahetatakse usku, minnakse peitu, tehakse koostööd võimuorganitega, valetatakse, proovitakse tappa tunnistajaid või tahetakse juhtunut lihtsalt unustada. Kõigi toimetuleku mehhanismidega on selge aga üks asi – oma tegude ja mineviku eest ei ole võimalik põgeneda. Pogromm, muud tahtlikud kuriteod ja teised rasked sündmused käivad tegelastega kaasas kogu nende elu. „Meie klass” lõpeb 2003. aastaga, mil Ameerikas sureb Abram, viimane elusolev tegelane.

Tadeusz Słobodzianeki näidend „Meie klass” avaldati esmakordselt 2008. aastal Lublini teatrifestivalil ning selle maailmaesietendus toimus aasta hiljem Londonis. Näidend räägib Poola väikelinna klassi näitel juutide ning poolakate suhetest, mis said enim kannatada II maailmasõja sündmuste tõttu. Słobodzianek kirjutas näidendi toetudes erinevatele

materjalidele ning isiklikule kogemusele, kuid neist kõige olulisem on Jan. T Grossi raamat „Naabrid: Juudi linna hävitamise lugu”. Grossi kirjutatud ajaloolise uurimuse mõju oli nii tugev, et Poolas algatati Jedwabne programmi tagamaade selgitamiseks uus uurimine ning aastakümneid kestnud konflikt tugevnes veelgi.

Eestis lavastas „Meie klassi” esmakordselt Tanel Jonas Ugala teatris 2023. aasta septembris ning lavastuse osatäitjad on Terje Pennie, Alden Kirss, Jaana Kena, Tarvo Vridolin, Jass Kalev Mäe, Peeter Jürgens, Margus Tabor, Rait Õunapuu, Klaudia Tiitsmaa ja Aarne Soro.

2. AJALOOLISED SÜNDMUSED „MEIE KLASSIS”

Bakalaureusetöö teises peatükis annan ülevaate nendest ajaloosündmustest, mis on „Meie klassis” esindatud ning lavastuse kontekstis olulised. Samuti tutvustan erinevaid ajaloolisi isikuid ning avan käitumismustreid, mis kaasnesid erinevate ajaloosündmuste või perioodidega.

2.1 Józef Piłsudski surm

Józef Piłsudski oli Poola sõjaväelane ning riigitegelane, kelle poliitiline tegevus muutis juutide elukvaliteeti oluliselt paremaks ning aitas parandada poolakate ja juutide omavahelisi suhteid. Piłsudski pooldas föderalismi, toetas kultuurilist mitmekesisust ning tegeles aktiivselt vähemuste õigustega. Piłsudski määras Poola kaheteistkümnendaks peaministriks Kazimierz Barteli, kellel olid temaga sarnased väärtused. Juutide hulgas oli Bartel armastatud ning teda nähti kui isikut, kes aitas antisemitismi leevendada. Juutide ja teiste vähemuste silmis kandis Bartel edasi Piłsudski väärtuseid ning seetõttu loodeti sallivama ühiskonna tekkimisele. Józef Piłsudski surm 1935. aasta mais oli suur tagasilöökk Poolas elavatele juutidele, sest kardeti antisemitismi tugevnemist. Oluline on märkida, et Poolas oli enne II maailmasõda suuruselt teine juutide kogukond maailmas. Sellel ajal elanud juudid on märkinud, et lein oli nende kodudes väga sügav ning nutma puhkesid ka need inimesed, kes muidu mitte kunagi ei nutnud. Mõned juudid ütlesid isegi seda, et Piłsudski võrdus nende jaoks kodumaaga ning koos temaga suri usk Poola riiki. Juudid teadsid, et neid ootavad ees rasked ajad ning nende olukord riigis halveneb märgatavalt. (Aedmaa, Keldo 2023; Zimmerman 2022: 7, 411)

2.2 II maailmasõda

23. augustil 1939. aastal sõlmisid Saksamaa ning Nõukogude Liit Molotovi-Ribbentropi pakti. Kõnealuse mittekalleletungipaktiga reguleeriti kahe riigi omavahelisi suhteid. Pakti sõlmimise ajendiks oli kahe riigi soov suurendada territoriaalseid valduseid, mistõttu tuli omavahel ära jagada Poola ning ülejäänud Ida-Euroopa. Pakti juurde kuulusid mitmed salaprotokollid, mis sisaldasid informatsiooni Poola, Soome, Eesti, Läti ja Leedu jagamise

üksikasjadest. Molotovi-Ribbentropi pakti salaprotokollide sisu peetakse üheks peamiseks II maailmasõja puhkemise põhjuseks. (Aedmaa, Keldo 2023; Beazley, Stevenson 2002: 429)

Saksamaa riigipea Adolf Hitleri jaoks oli Molotovi-Ribbentropi pakt tõukejõud Poola ründamiseks, sest pakti sisust tulenevalt peeti Nõukogude Liidu sekkumist sõjalisel tegevusel ebatõenäoliseks. SS ehk Schutzstaffel õigustas Poola ründamist laialdase propagandaga ning võltsis Saksamaa plaanide toetuseks erinevaid vahejuhtumeid. Näiteks levitati valeinformatsiooni, et Poola ründas Gleiwitzis asuvat Saksa raadiotorni, millega põhjendati vajadust Poolale nii-öelda vastu hakata. Saksamaa sõjaline sissetung Poolasse algas 1. septembril 1939. aastal ning seda peetakse II maailmasõja ametlikuks alguseks. Poolal ei olnud sissetungi maha surumiseks piisavat valmisolekut ja vahendeid ning 17. septembril 1939. aastal alustas ka Punaarmee omapoolset sissetungi Ida-Poolasse. Jossif Stalin põhjendas Nõukogude Liidu tegevust sellega, et sooviti taastada kunagine Vene territoorium. Rünna-kute tulemusena jagati Poola Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel ära. Jedwabne linn kuulus Nõukogude Liidule 1939. aasta septembrist kuni 1941. aasta juunini ning kohe peale seda Saksamaale. (Aedmaa, Keldo 2023; Beazley, Stevenson 2002: 429; Gross 2001: 10-11)

Nõukogude Liidu okupatsiooni ajajärgust pärineb ka üks peamisi juutide ning poolakate vahelisi poliitilisi konflikte, mis oli Jedwabne linna pogrommi üks põhjustest. Nimelt tundus poolakatele, et juudid võtavad võõrvõimu hea meelega vastu, mis tekitas palju konflikte ning õhutas antisemitismi. Juutide positiivne meelestatus võõrvõimu suhtes oli stereotüüp, millele üritati kinnitust leida kõikvõimalike vahejuhtumite näol. Näiteks töötasid mõned juudid soviettide poolt loodud linna administratsioonis ja organisatsioonides, mis ei olnud tegelikult mitte midagi ebatavalist, võttes arvesse, et üle poole linnaelanikest moodustasid juudid. Sellegipoolest nähti isegi postkontoris töötamist millegi äärmiselt negatiivsena, sest tegemist oli soviettidele kuuluva asutusega. Väidetavalt nähti ka seda, kuidas juudid tänavatele kogunesid ning linna tuleva võõrvõimu sõbralikult vastu võtsid. Tegelikult oli tegemist lihtsalt uudishimulike inimestega, kelle hulgas oli nii juute kui ka mittejuute. Suur kaal selliste stereotüüpide kinnistamisel oli kuulujuttudel. Jedwabne kohalik apteeker Agnieszka Arnold on öelnud, et ei tema ega ükski tema tuttav, ei näinud kunagi, et juudid oleksid soviettidega hästi läbi saanud, aga see oli nii-öelda avalik saladus, mida kõik tõeks pidasid. (Gross 2001: 41-47)

2.3 Põrandaalused organisatsioonid ja NKVD

Vastukaaluks nõukogude võimule loodi Jedwabnes põrandaalune organisatsioon, mille tegevusele jõudis Nõukogude Liidu Siseasjade Rahvakomissariaat (edaspidi NKVD) jülile 1940. aasta juunis. NKVD oli Nõukogude Liidu institutsioon, mille peamiseks eesmärgiks oli riikliku julgeoleku tagamine. Muuhulgas vastutas NKVD vangilaagrite süsteemi toimimise eest. Põrandaaluse organisatsiooni liikmete peamist kogunemiskohta rünnati ning võitluses suri nii NKVD kui ka organisatsiooni liikmeid. Organisatsioonile kuulunud dokumendid konfiskeeriti ning nende alusel arreteeriti umbes 250 Jedwabne, Radziłówi ja Wizna elanikku. Ülejäänud organisatsiooni kuulunud liikmed, kellel õnnestus kinnipidamisest pääseda, põgenesid nii ruttu kui võimalik ja peitsid end metsades ning soodes. (Gross 2001: 47-48)

2.4 Saksa okupatsioon Poolas

1941. aasta 22. juunil okupeerisid sakslased Ida-Poola. Okupeeritud aladele jäi ka Łomża maakond, kuhu kuulub Jedwabne linn. Võimuvahetuse aeg selles piirkonnas oli komplitseeritud ning kuna uue võimu saabumise ja pogrommi vahele jäi ainult kakskümmend päeva, siis andmeid sellest, mis pogrommile eelnes, on üsna vähe, kuid on teada, et juute koheldi väga halvasti. Neid peksti, tapeti, rööviti ning alandati. Näiteks kästi juutidel paljaste kätega välikäimlaid puhastada. Üldine eluolu enne sakslaste saabumist oli olnud halb, sest Nõukogude võim riigistas järjest eraomandeid, läbi viidi ulatuslikku propagandat ning usulisi ühendusi ilmalikustati. Inimesed, kes kuulusid kohalikku eliiti arreteeriti või asustati ümber. Tekkinud olukorda arvestades olid linnaelanikud väsinud ning hirmul, mistõttu võeti Saksamaa võim hea meelega vastu. Erandiks olid vaid juudid, kes kartsid Saksamaa võimu märksa rohkem. (Aedmaa, Keldo 2023; Gross 2001: 54-55)

2.5 Seksuaalne väärkohtlemine holokausti ning II maailmasõja ajal

Inimsusvastaste kuritegude all mõistetakse kõige sagedamini teatud sotsiaalsete gruppide hävitamist või nende liikmete tahtlikku piinamist, tapmist või sunniviisilist ümberasustamist. (Inimsusvastane kuritegu. Sõnaveeb 2024). Seksuaalne väärkohtlemine liigitub samuti inimsusvastaste kuritegude alla ning hõlmab mitmeid erinevaid aspekte, kuid käesolevas bakalaureusetöös keskendun vägistamisele ehk kuriteole, mille sisuks on seksuaalvahekorda astumine inimesega, kes ei ole sellega vabatahtlikult nõus (Samas). Holokausti ja II maailmasõja sündmuste kontekstis langesid vägistamise ohvriteks nii mehed kui naised, aga sellegipoolest ei ole kõnealust teemat väga palju uuritud. Näiteks holokausti aegset juudi naiste seksuaalselt väärkohtlemist hakati süvitsi uurima alles 1990ndate alguses. Põhjuseid selleks on mitmeid, kuid kõige suurema kaaluga on naiste tagaplaanile jäämine ning ohvrite vaikimine. Holokaust ja sõda on teemad, mis on reeglina väga meestekesksed, mistõttu ei paista naistele keskenduvad lood ning kogemused alati välja. Samuti ei räägi ellujäänud ohvrid tihti sellest, et neid vägistati. Kõige sagedasem vaikimise põhjus on häbi. Eriti, kui seksuaalvahekorda astuti näiteks toidu või mõne muu tarbekauba saamiseks. (Sinnreich 2008: 3-4; Levenkron 2010: 27)

Ehkki vägistamist esines ka eraldiseisvana rünnakuna, toimus see paljudel juhtudel sissemurdmise käigus. Sellistel juhtudel on õigem kasutada grupivägistamise ehk mitmekesi vägistamise terminit, sest sissemurdjaid oli tavaliselt rohkem kui üks. Juutide kodudesse murti sisse erinevatel põhjustel, kuid kõige sagedamini oli sissemurdjate eesmärgiks leida vara ning muid väärisesemeid. Sissemurdmise käigus kasutati vägistamist kui üht piinamise ja karistuse vahendit. Vägistamise ohvriks langemine oli eriti tõenäoline, kui sissemurdjad ei leidnud neid asju (mõnel juhul ka isikuid), mida otsima tuldi. Tihti toimus vägistamine ohvri perekonna ja lähedaste juuresolekul. (Havryshko 2020)

Vägistamine põhjustas ohvritele nii vaimseid kui füüsilisi probleeme. Mõned vägistamise läbi elanud naised sooritasid hiljem enesetapu või kannatasid muude psüühiliste probleemide all. Vägistamise füüsilised tagajärjed hõlmavad holokausti kontekstis eelkõige ohvrite tapmist ja soovimatut rasedust. Olukord, kus ohver vägistamise järgselt tapeti, oli holokausti ajal tavaline nähtus. Soovimatu raseduse puhul püüti sageli teha aborti, mis võis tekitada

jäädavaid tervisekahjustusi. Vägistamine koosmõjus teiste piinamismeetodite ja komplikatsioonidega on peamine põhjus, miks ellujäänud naised enam hiljem lapsi ei saanud. (Samas)

2.6 Jedwabne pogromm

Jedwabne pogromm oli ulatuslik juutide vastu suunatud rünnak, mis viidi läbi 10. juulil 1941. aastal. Seda, kes ja millistel põhjustel pogrommi tegelikult algatas ning läbi viis, ei ole tänaseni teada, kuid juhtunut vaadeldakse eelkõige kui sakslaste ning poolakate koostööd juutide hävitamiseks. Pogrommi algatajateks peetakse sakslaseid, sest ilma nende nõusolekuta ei oleks saanud linnas midagi sellist läbi viia. Jedwabne tollaegset linnavõimu eesotsas linnapea Marian Karolakiga peetakse pogrommi koordinaatoriteks ning linnas elanud poolakaid pogrommi läbiviijateks. (Gross 2001: 73,77; POLIN Museum of the History of Polish Jews kodulehekülg)

Jedwabne pogromm koosneb kahest suuremast etapist. Esiteks aeti kõik juudid sunniviisiliselt kodudest välja ning neil kästi koguneda linna keskväljakule. Algselt põhjendati toimingut sellega, et keskväljakul tuli teha hooldustöid, mis ei olnud juutide jaoks võõras, kuid ruttu sai selgeks, et tegemist oli millegi muuga. Põgenemistõenäosus oli minimaalne, sest linn oli väikene ning toimunud valvati hoolikalt. Põgenemisega vahele jäänud juudid peksti läbi ning viidi linna keskväljakule või tapeti koheselt. Linnaväljakule oli kogunenud palju pealtvaatajaid ning juhtunu ei olnud paljude jaoks üllatus, sest kolm päeva varem oli Radziłówis (umbes kakskümmend kilomeetrit Jedwabnest) toime pandud sarnane kuritöö. Sellest tulenevalt arvatakse, et paljud nautisid pogrommi kui vaatamängu. Juute tapeti, piinati ja alandati kasutades kõikvõimalikke meetodeid. Neid peksti, vägistati, uputati ning tapeti kasutades nuge, kaikaid ja metallist konkse. (Gross 2001: 91,93-94,96-97; POLIN Museum of the History of Polish Jews kodulehekülg)

Kõiki linnas elavaid juute ei olnud võimalik ükshaaval elimineerida, mistõttu võeti kasutusele sama meetod, mis Radziłówis – juudid aeti väiksesse küüni ning see süüdati. Enne küüni suundumist kästi juutidel hävitada Stalini ausammas, mis oli linna Nõukogude okupatsiooni ajal püstitatud. Juudid kandsid ausamba tükke lauaplaatidel ning marssisid linnaväljakult

küünini. Rivi kõige ees marssis rabi, kes hoidis toika otsas mütsi. Kõik küüni poole suunduvad juudid pidid laulma sellest, kuidas nemad sõjas süüdi on. Need juudid, kes küüni jõudes veel elus olid, lukustati sinna sisse ning see süüdati. Peale põlengut kästi noortel meestel juudid maha matta, sest nad olid põlenud ainult pealtpoolt. Põhjuseks inimeste paljusus nii väikese ruumi kohta. Alumistesse kihtidesse jäänud juudid olid pigem lõmastatud ja lämbunud ning üksteise küljes kõvasti kinni. Matjad proovisid hukkunute riiete seest sinna nõelutud väärisesemeid leida, kuid kõik inimesed otsiti hiljem läbi ning neid peksti, kui varastatud esemeid leiti. Pogrommi oletatav ohvrite arv jääb 300 ja 1600 vahele. (Aedmaa, Keldo 2023; Gross 2001: 97-101)

Olulisemad ajaloolised sündmused, mida „Meie klassis” kujutatakse on seotud II maailmasõja ja sellest tulenevate võimuvahetustega. Juutide üldine eluolu hakkas halvenema juba peale Józef Piłsudski surma, kuid antisemitism muutus eriti tugevaks just II maailmasõja ajal. Kogu loo kõige olulisem sündmus on juutide vastu suunatud Jedwabne pogromm, mis viidi läbi 1941. aasta juulis.

3. KULTUURIMÄLU

Bakalaureusetöö teooria peatükis annan esmalt ülevaate kultuurimälust ning kollektiivsest mälust ja nende seosest „Meie klassiga”. Lisaks defineerin etenduse analüüsi mõiste, tutvustan selle spetsiifikat ning põhjendan nende etenduse analüüsi aspektide valikut, mida töös analüüsin.

Kultuurimälu on mõiste, mida on hakatud kasutama kollektiivse ja sotsiaalse mälu asemel. Peamiseks põhjuseks mõiste avarus ning uurijate pöördumine kultuuriteoreetikute poole. Kultuurimälu mõiste tekkimist seostatakse eelkõige Aleida ja Jan Assmanniga, kes võtsid selle kasutusele 1988. aastal. (Tamm 2013: 1747-1748) Jan Assmanni esimene kultuurimälu definitsioon oli järgmine: „Kultuurimälu mõiste moodustavad kõik need igale ühiskonnale ja igale ajastule iseloomulikud taaskasutatavad tekstid, pildid ja riitused, mida „kultiveerides” ühiskond oma minapilti stabiliseerib ja edasi annab, kollektiivselt jagatud teadmine – peaaesjalikult mineviku kohta, kuid mitte ainult –, millele toetub rühma teadlikkus oma ühtsusest ja eripärast” (Assmann 2012: 1783, viidatud Tamm 2013: 1747-1748 kaudu).

Juri Lotman on öelnud: „Semiootika vaatevinklist kujutab kultuur endast kollektiivset intellekti ja kollektiivset mälu, s.t ta on teatud teadete (tekstide) hoidmise ja edastamise ning uute väljatöötamise indiviidiülene mehhanism. Selles mõttes võib kultuuriruumi määratleda kui teatud ühismälu ruumi, s.t ruumi, mille piirides mingid ühised tekstid võivad säilida ja aktualiseeruda” (Lotman 2013: 1731). Lotman sõnul on kultuur mälusalvestis sellest, mida ollakse juba kollektiivselt läbi elanud. Seetõttu on kultuur tugevas seoses möödunud ajaloosündmustega. (Samas, viidatud Tamme 2013: 1751 kaudu)

Kui Lotman ja teised keskenduvad oma uurimustes pigem tekstil, siis Piret Kruuspere toob enda artiklis „Eesti näitekirjandus ja teater kultuurimälu meediumidena” esile ka teatri ning etenduslikkuse. Artiklis on Kruuspere tsiteerinud Marek Tamme, kes on öelnud järgmist: „Kultuurimälu ei toimi ainult tekstide toel, väga oluline on kultuurimälu rituaalne ja etenduslik toime” (Tamm 2012: 62, viidatud Kruuspere 2020: 38 kaudu). Luule Epner lisab, et esiletõstmist väärivad nii dramaturgilised tekstid kui lavastused, sest need on olulised kultuurimälu kandjad ja vahendajad. Muuhulgas on teater reeglina kollektiivne kunst, mistõttu

sobib see Epneri sõnul eriti hästi ajaloo ning minevikukujundite esitamiseks ja vahendamiseks. Teatris on reeglina kaks ajaloosündmuste või tõlgenduste viisi – need, mis kalduvad fiktsiooni ja allegooriasse ning need, mis taotlevad dokumentaalsust ning ajalootäpsust. (Kruuspere 2020: 39)

„Meie klass” on tugevalt seotud kultuurimälu ja kollektiivselt jagatud teadmistega. II maailmasõda, holokaust ning nendega seotud sündmused puudutasid miljoneid inimesi üle terve maailma, mistõttu on nende sündmuste mõju näha ka tänapäeval. Sellest tulenevalt on tegemist kollektiivselt jagatud teadmistega, mis kanduvad generatsioonide vahel edasi. „Meie klass” on oluline kultuurimälu kandja ja vahendaja ning seda nii näidendi kui lavastusena. Näidend jääb sisult fiktsionaalsuse ning dokumentaalsuse vahele, kuid taotleb pigem siiski ajalootäpsust. Selles esitatud sündmused puudutavad meie ühiskonda tervikuna ning on muutunud taas eriti aktuaalseks, sest järjest enam tekib maailmas uusi suuremahulisi konfliktikoldeid.

3.1 Etenduse analüüs

Etendusanalüüs ehk etenduse analüüs (*performance analysis*) on teatriteaduses üks keskseid distsipliine, kus lavastust uuritakse ja tõlgendatakse võimalikult terviklikult ja mitmekülgset (Oruaas 2022). Kahe mõiste erinevus seisneb selles, et etendusanalüüs on eelkõige seotud tekstianalüüsiga ning etenduse analüüs mõne kindla lavastusega. Käesolevas töös kasutan etenduse analüüsi mõistet, sest keskendun ühele konkreetsele lavastusele. (Samas)

Kuna etenduse analüüsi puhul puudub üks universaalne teooria, siis varieeruvad analüüsi ülesehitus ning fookus vastavalt lavastusele ning töö väljundile. Sageli analüüsitakse dramaturgiat, etendajat ning ruumi, sest neid võib pidada lavastuse põhilisteks ning kõige tähtsamateks osadeks. Etenduse analüüsi kõige olulisemad allikad on lavastus, selle etendused ning nende juurde kuuluvad lisamaterjalid. Näiteks kavaleht, tekstiraamat, salvestised ning intervjuud. Mõnel juhul saab etenduse analüüsi puhul kasutada ka proovides tehtud märkmeid. (Samas)

Antud bakalaureusetöös keskendun eelnevalt välja toodud kolmele komponendile – dramaturgia, ruum ning etendajad. Esmalt analüüsin lavaruumi kasutust ning ruumisuhteid, sest need mängivad olulist rolli lavastuse tõlgendamisvõimalustel. Teiseks analüüsin „Meie klassi” dramaturgiat, sest näidendi ülesehitus ning dramaturgilised eripärad mõjutavad oluliselt lavastuslikke lahendusi ning rollijaotust. Viimase aspektina analüüsin töös küll vägivalda ning surma kujutamist lavastuses, kuid need on otseselt seotud nii etendajate, dramaturgia kui ka ruumiga. Lisaks moodustavad vägivald ja surm kogu lavastuse sündmustiku keskme, mistõttu on nende analüüs väga oluline. See näitab, kuidas etenduse analüüsi kategooriad võivad omavahel põimuda ning selle ülesehitus oleneb konkreetse lavastuse spetsiifikast. Analüüsi aluseks on lavastuse kavaleht, isiklik vaatajakogemus ning „Meie klassi” prooviperioodi jooksul kogetu.

Kultuurimälu ning kollektiivselt jagatud teadmised on „Meie klassiga” seotud, sest selle sisu räägib sündmustest, mis on tervet maailma puudutanud ning mõjutanud. Etenduse analüüs on lavastuse uurimise juures väga oluline osa ning antud töö etenduse analüüsi osas keskendun dramaturgiale, lavaruumi kasutusele ja ruumisuhetele ning vägivalda ja surma kujutamisele.

4. „MEIE KLASSI” ETENDUSE ANALÜÜS

Bakalaureusetöö neljas peatükk keskendub „Meie klassi” etenduse analüüsile, mis on jaotatud kolmeks alapeatükiks. Esimeses alapeatükis analüüsin lavastuse lavaruumi kasutust ja ruumisuhteid. Sealhulgas annan ülevaate lavakujundusest, vaatlen ning tõlgendan lavastuse klassiruumi kujundit ning analüüsin valguskujundust. Teises alapeatükis analüüsin „Meie klassi” dramaturgiat ning tutvustan selle eripärasid. Viimases alapeatükis analüüsin kõige olulisemate sündmuste põhjal seda, kuidas vägivalda ning surma „Meie klassis” kujutatakse. Muuhulgas avan nende konfliktide tausta, mis lavastuse sündmustikku oluliselt mõjutasid.

4.1 Lavaruumi kasutus ja ruumisuhteid lavastuses „Meie klass”

4.1.1 Lavastuse „Meie klass” lavakujundus

Tanel Jonase lavastus „Meie klass” on mõeldud mängimiseks eelkõige *black-box*’i tüüpi saalis ning selle lavakujunduse autor on Kristjan Suits. Ristkülikukujulisele lavale on loodud klassiruum, mis on kolmest küljest ääristatud põlenud raamatriiulitega. Riiulid on paigutatud sellisele kõrgusele, et näitlejad saavad nende peal istuda. Eranditeks on vaid kaks kõrgemat riiulit lava külgedel. Riiulitesse on paigutatud suurel hulgal erineva paksusega raamatuid, mis on samuti põlenud. Lava kohal ripub ferm, mille külge on kinnitatud põlenud raamatriiulid ning ka nendes riiulites on põlenud raamatud. Lisaks on lae all ripuvates riiulites kümme valge ja punasega koolimütsi, mis on lavastuse alguses eraldi välja valgustatud.

Lava pikimas küljes on kolm puitäärega tahvlit. Neist ühele on lavastuse alguses kirjutatud: „žyję” (pl „ma elan”), „żyjesz” (pl „sa elad”), „żyje” (pl „ta elab”), „żyjemy” (pl „me elame”), „żyjesz” (pl „te elate”) ja „oni żyją” (pl „nad elavad”). Klassi kõige pikemale tahvlile on esialgu kirjutatud Archimedese seaduse valem ($Fb=pVg$) ning aastaarv 1927, mis tähistab aastat, mil õpilased kooliteed alustasid. Lavastuse jooksul tekib tahvlile ajajoon, mille abil tuuakse välja olulisemad aastaarvud ja ajaloolised sündmused. Kolmas tahvel on lavastuse alguses tühi, kuid kõiki tahvliplaate on võimalik ümber pöörata ning seda tehakse lavastuse käigus, et teatud olukordi või ajaperioode ilmestada.

Laval on kümme beeži tooli ja klapiga koolilauda, mida kasutatakse lavastuse käigus erinevate tegevuspaikade, sündmuste ning tegelaste surmade kujutamiseks. Üldist tervikut iseloomustavad põlenud ja kulunud puit ning tumedad toonid. Lava üldplaan jääb kogu lavastuse ajaks samaks ning kasutatakse vaid üksikuid rekvisiite. Peamised rekvisiidid on joonlaud, raamatud ning punased ja valged rätid. Lisaks kasutatakse rekvisiitidena ka kostüümi osi, näiteks pintsakuid.

4.1.2 Klassiruumi kujund lavastuses „Meie klass”

Kogu lavastuse „Meie klass” tegevus toimub ühes kindlas klassiruumis ning olulise aspektina tuleb märkida, et sellest klassiruumist ei lahku lavastuse jooksul mitte ükski tegelane. Tegelased ei lahku klassiruumist ka peale enda surma. Koolilauad muutuvad haudateks ning lava vasakusse äärde moodustub justkui poolakate surnuaed ning paremasse äärde juutide oma. Tegelaste lavale jäämises mängib olulist rolli „Meie klassi” dramaturgiline eripära. Nimelt räägivad kõik tegelased sündmustest, mis on juba toimunud ning jäänud minevikku. Seetõttu mõjuvad surnud tegelased laval justkui vaimud, kes veel elusolevaid tegelasi nende tegude või tegemata jätmiste pärast kummitavad. Tanel Jonas on lavastuse suletud ruumi kommenteerinud järgmiselt: „Kui ma sain sellest aru, et autor on kirjutanud näidendisse algusest peale sisse, et kõik tegelased on surnud, siis tekkis arusaamine, kus see toimub. See toimub kuskil taeva ja põrgu vahel ja see on nende puhastustuli, et nad peavad enda lugu uuesti ja uuesti ja uuesti rääkima. See on suletud koht, kust mitte keegi välja ei pääse” (Keldo 2024. Intervjuu).

See, et lavastuse „Meie klass” tegevus toimub klassiruumis on igati ootuspärane ning klassiruumi kujundust on kasutatud ka mitmes sama lavastuse välismaa versioonis. Samas lisab klassiruum lavastusele olulise tõlgendusvälja ja aktualiseerib kogu lavastusliku terviku laiemaks, kui ainult need konkreetsed sündmused, mida lavastuses näidatakse. Klassi puhul on tegemist rühma õpilastega üldhariduskoolis, kes on kõik umbes samas vanuses (Klass. Sõnaveeb 2024). Seega pannakse koolitee alguses omavahel kokku täiesti võõrad inimesed, kes peavad kõigist erinevustest olenemata igapäevaselt koos olema ning omavahel koostööd tegema. Reeglina ei saa keegi valida, millisesse klassi ta läheb ning millised saavad olema tema klassikaaslased. Seejuures on kindel, et kõik klassikaaslased ei hakka omavahel läbi saama, sest inimesed on väga erinevad. Õpilastel võivad olla näiteks erinevad usulised ja

perekondlikud taustad ning kogemused, mis üksteisega suhtlemist mõjutavad või piiravad. Mida vanemaks saavad õpilased, seda suuremaks ja olulisemaks nendevahelised erinevused muutuvad. Aegamööda kujunevad välja erinevad huvid, maailmavaated ja eesmärgid tulevikuks. Sellest tulenevalt hakkavad inimesed kooli lõpetades prioritseerima erinevaid asju ning toimub järkjärguline võõrandumine sellest rühmast, kuhu aastaid kuuluti. Sellest hoolimata on kunagine samasse klassi kuulumine see lüli, mis neid inimesi igaveseks üksteisega seob.

„Meie klass” peegeldab peamiselt küll ajalooliseid sündmusi, kuid vähem oluline ei ole see, et kõik laval olevad tegelased on klassikaaslased. Klassikaaslasteks olemist rõhutatakse lavastuses pidevalt läbi teksti ning erinevates situatsioonides. Kunagised klassikaaslased võivad küll enda eludega edasi liikuda, olla üksteisest kaugel või täiesti võõranduda, kuid lavastus näitab, et omavaheline seotus ei kao tegelikult mitte kuhugi. Kõige tugevamini kerkib klassi kujund esile lavastuse viimases stseenis. Viimane elusolev klassiõpilane Abram sureb ning kohtub peale seda taas kõigi enda klassikaaslastega, kes kuulekalt koolilaudade taga istuvad ning teda justkui ootavad. See ilmestab hästi seda, kuidas vaatamata kõigele ollakse lõpuks ikkagi omavahel igavesti seotud ning isegi peale surma ei ole võimalik enda tegude eest põgeneda või end varjata.

Samas ei ole kool ainult koht, kus võõrad inimesed üksteisega kokku pannakse. Koolide esmane ülesanne on siiski anda kvaliteetset haridust, kuid vähem oluline ei ole koolide roll inimeste ühiskonda sotsialiseerumises. Läbi õppeprotsessi õpivad lapsed ja noored erinevaid sotsiaalseid oskusi. Sotsiaalsete oskuste all mõistetakse lapse oskusi teistega suhelda, tajuda nii iseennast kui ka partnereid, võtta omaks ühiskonnas üldtunnustatud tavasid ning lähtuda eetilistest tõekspidamistest (Riigi Teataja 2008). „Meie klassi” sündmustikku uurides võib seega väita, et koolisüsteem on tervikuna läbi kukkunud, sest klassikaaslased hakkavad üksteist peksma, vägistama ning ära tapma. Sarnast, kuid mitte nii ekstreemset mustrit näeme ka praegusel ajal, kus erinevate kriisilukordade tõttu ühiskond tervikuna lõhestub ning tuttavate vahel tekivad seetõttu konfliktid. Eesti ühiskonna näitel võivad olla sellisteks lõhestumise põhjusteks koroonakriis ning Venemaa ja Ukraina konflikt. See tähendab, et vastanduvad näiteks vaksineerijad ja mittevaksineerijad ning Ukraina toetajad ja venemeelsed inimesed. Samas on oluline mõista, et „Meie klassi” sündmustiku puhul puudus

tegelastel valikuvõimalus. Sisuliselt tekkis neil olukord, kus tuli valida, kas tuleb surra või ohverdada mõni enda tuttav, et kasvõi üks päev kauem elada. Praegusel ajal on valikuvõimaluste olemasolu sellest, millises maailma piirkonnas elatakse, kuid kindlasti on valikuvõimalusi kordades rohkem, sest üldine eluolu ei ole enam nii ekstreemne, kui II maailmasõja ajal.

„Meie klassi” tõlgendusvälja avardab ka tahvlite kasutamine. Tavaolukorras kasutatakse tahvleid teatud konkreetsete asjade õpetamiseks või näitlikustamiseks. Lavastuse jooksul tekib lava kõige suuremale tahvlile ajajoon ning esmapilgul tundub, et see aitab vaatajatel järge pidada ning valitud aastaarve rõhutada. Tahvlit vaadates tekib aga tunne, et vaatajatele tahetakse läbi ajaoone hoopis midagi õpetada ja öelda. Näiteks on tahvlile tekkiv ajajoon meeldetuletus sellest, millised sündmused on meie maailma muutnud ning mõjutanud. Just mäletamine saab kaasa aidata sellele, et sellised sündmused enam ei korduks.

4.1.3 Lavastuse „Meie klass” valguskujundus

Lavastuse „Meie klass” valguskujunduse autor on Mari-Riin Paavo ning selle peamiseks ülesandeks on sobiva atmosfääri loomine. Kuna lavakujundus ning näitlejate kostüümid on ühevärvilised ning ei paista eriti silma, siis on just valgus see, mis aitab kogu lavastust ilmestada, toetada ning vajadusel teatud situatsioone või olukordi rõhutada. Näiteks kasutatakse Władeki ja Marianna pulmapeo tango ajal punast ja oranži valgust ning Abramiga seotud stseenides paistab laval sageli sinine valgus. Sinist valgust saab seostada merega, sest Abram emigreerus 1935. aastal Ameerikasse. „Meie klassi” valguskujunduses domineerivad muul ajal kollakad toonid, mis koosmõjus kostüümide ning lavakujundusega loovad ajastule sobiva atmosfääri. Sellised toonid tekitavad tunde nagu vaataks vanu fotosid, mis on juba kulunud ning seepjad. Võttes arvesse, et „Meie klassi” fookuses on juba toimunud sündmuste kujutamine, siis sobib selline atmosfäär ideaalselt. Suur mõju lavastuse atmosfääri loomisele on ka hämarusel ning lavatossul, mis aitavad tõsta pinget ning lisada teatud müstikat.

4.2 „Meie klassi” dramaturgia

„Meie klass” on poola näitekirjaniku ja lavastaja Tadeusz Słobodzianeki kirjutatud näidend, mida esitleti esmakordselt 2008. aastal. 2023. aastal tõlkis näidendi poola keelest Ugala teatri lavaversiooni jaoks Hendrik Lindepuu. Näidendis on kokku kümme tegelast ning selle sündmustik on jagatud neljateistkümneks koolitunniks. Ugala teatri lavastuse puhul jäävad esimesed üheksa koolitundi I vaatusesse ning ülejäänud koolitunnid II vaatusesse.

„Meie klassi” tegelaste nimekirjas on määratud kõigi tegelaste sünni- ning surmakuupäevad: Dora (1920-1941), Zocha (1919-1985), Rachelka, hiljem Marianna (1920-2002), Jakub Katz (1919-1941), Rysiek (1919-1942), Menachem (1919-1975), Zygmunt (1918-1977), Heniek (1919-2001), Władek (1919-2001) ja Abram (1920-2003). Seetõttu on algusest peale selge, et kõik näidendis olevad tegelased on juba surnud. Lisaks saab kohe välja arvutada, kui vanaks iga tegelane elab. Näiteks on teada, et Dora sureb kõige nooremana (21-aastaselt) ning Abram elab kõige vanemaks (83-aastaseks). Tegelaste surmaaeg mõjutab ka „Meie klassi” rollijaotust, sest Jonase sõnul läks ta lõpuks seda teed, et neid rolle mängiksid näitlejad, kes on selle tegelase surma hetkel umbes samas vanuses (Keldo 2024. Intervjuu).

Suurem osa näidendi tekstist on kirjutatud mineviku vormis. Mineviku vormi domineerimine ning selgelt kirja pandud sünni- ning surmakuupäevad on indikaatorid sellest, et näidendi tegelased räägivad sündmustest, mis on juba juhtunud. Kui lugeda ainult „Meie klassi” teksti, siis tekib tunne nagu kümme kunagist klassikaaslast istuksid reas ning räägiksid kordamööda sellest, mis nende eludes juhtus. Sellise tunde tekkimisele aitab kaasa ka see, et näidendis ei ole mitte ühtegi remarki ega muud juhust. Ainsad märkused on joonealused ning tehtud tõlkija poolt, et selgitada üksikute sõnade tähendusi või avada lühidalt ajalooliste sündmuste tausta. Lavastajale annab selline näidendi ülesehitus üsna vabad käed, sest konkreetsed lavajuhised puuduvad. Viimaseks näidendi eripäraks on üksikasjalikud vägivalla kirjeldused. Tekstis on detailselt kirjeldatud erinevaid olukordi, kus inimesi pekstakse, vägistatakse, tapetakse ning piinatakse.

4.3 Vägivalla ja surma kujutamine lavastuses „Meie klass”

„Meie klassi” puhul on suur osa ajaloolistest sündmustest seotud vägivalla ning surmadega. Isegi, kui sündmused ei ole esmapilgul otsese vägivalla ega surmadega seotud, siis viivad need lõpuks ikkagi selleni. Lavastuse kontekstis on võimalik eristada järgmiseid vägivallaakte: piinamine, vägistamine ning tapmine. Piinamise all mõeldakse siinkohal kõikide nende füüsiliste kannatuste tekitamist, mis ei lõppe inimese surmaga ega ole seotud seksuaalvägivallaga. Lavastuses kirjeldatakse vägivalda ning selle tagajärgi üksikasjalikult. Vägivallaga seotud kirjeldused on nii detailsed, et neid on keeruline laval näidata ning need eeldavad teatud tekstikeskset lähenemist. See tähendab, et laval kirjeldatakse vägivalda üksikasjalikult läbi näitleja teksti ning näitlikustatakse kasutades klassiruumi inventari – koolilauad, raamatud, joonlaud, grammofon ja koolivormi osad. Näiteks löökide või laskude heli tekitamiseks lüüakse raamatuid omavahel kokku või koolilaudade plaate kõvasti kinni. Seega kujutatakse vägivalda reeglina läbi teksti ning kunstlikult tekitatud helide koosmõjul. Mõnel juhul ilmestatakse vägivalda ka läbi laulude või kõnekooride. Vägivald ei ole lahendatud lavavõitluslikult ning mitte kordagi ei puuduta vägivallatsejad ohvrit füüsiliselt. Tanel Jonas on enda lavastuslikku võtet kommenteerinud järgmiselt: „Me mõtlesime selle üle Rauno Zubkoga (lavastuse liikumisjuht). Kuna seal kirjeldatakse vägivalda üksikasjalikult, siis meile tundus, et kui me lahendame selle veel lavavõitluslikult või leiame jube efektselt, kuidas seal pekstakse ja piinatakse... sellisel juhul oleks see võile rasva peale määrimine. Me algusesest peale mõtlesime, et prooviks niimoodi, et kui meil on vägivald laval, siis me laval realselt ei pane näppu ka külge. Jääb mingisugune ainult selle ohvri perspektiiv ja selle vägivallatseja me katsume kuidagi teiste vahenditega edasi anda” (Keldo 2024. Intervjuu).

Lisaks vägivallale on „Meie klassi” üheks oluliseks osaks surm ning selle kujutamine. Eriti võttes arvesse, et kõik laval olevad tegelased on juba lavastuse alguses tegelikult surnud ja vaatajatele näidatakse lugu, mis on juba juhtunud ning mida enam muuta ei saa. Kuna lavastuses on kümme tegelast, siis näidatakse laval ka kümne inimese surma. Lavastuses esinevad surmad on võimalik kategoriseerida järgmiselt: kolm mõrva, üks enesetapp, kolm terviserikkega seotud surma ning kolm vanadussurma. Esimeses vaatuses sureb kaks ning teises vaatuses kaheksa tegelast. Kuna surmade tagamaad on erinevad, siis varieeruvad ka nende näitamise viisid, kuid iga surma kujutamisel on kolm kindlat aspekti. Esiteks muutuvad

koolilauad hauakivideks. See tähendab, et lauaplaadile kirjutatakse tegelase sünni- ja surmaaasta ning see tõstetakse üles, kui tegelase surmahetk käes on. Teiseks jäävad kõik surnud tegelased lavale ehk lavalt ei lahku kogu lavastuse jooksul mitte ükski tegelane. Viimase aspektina kõlab iga surmahetke puhul heli, mis meenutab kõla poolest kongi löömist ehk kui lauaplaat üles tõstetakse, siis kõlab vastav heli. Mõnel juhul eelneb surmahetkele ka ümin. Ainsaks erandiks on Abram, kes sureb viimasena ning jääb peale surma küll lavale, ent tal ei ole koolilauast hauakivi ning kongilööki ei kõla.

„Meie klassi” puhul on vägivald ja surm omavahel tihedalt seotud, sest vägivaldaakt lõpeb tihti kellegi surmaga. See tähendab, et antud lavastuse kontekstis on vägivalda ja surma raske eristada ning seetõttu analüüsin neid samas peatükis. Esmalt analüüsin Rysieki piinamist NKVD poolt ning Henieki ja Zygmunti piinamist ülekuulamisele, sest need ei lõppe ülekuulataivate surmaga ning näitlikustavad üldist vägivalda kujutamist kõige paremini. Surma kujutamise analüüsis fookuseerun neljal surmal, mis on lavastuse kontekstis kõige olulisemad. Esiteks analüüsin Jakub Katzi tapmist, sest see on lavastuse kõige esimene surm ning mõjutab oluliselt kogu edasist lugu. Teiseks analüüsin Dora surma, sest tema tapmine on lavastuse üks keskseid sündmusi. Kolmandaks analüüsin Rysieki surma, sest see näitlikustab kõige paremini seda, kui oluline on klassikaaslaste omavaheline seotus. Viimasena analüüsin Menachemi ja Zygmunti surmasid, sest nende surmades on lavastuse kõige huvitavam tegelaste vaheline paralleel ning seos teiste hukkunutega.

4.3.1 Piinamine

Rysieki piinamine NKVD poolt on esimene tõsisem vägivaldaakt, mida lavastuses näidatakse. Rysiek peeti kinni põrandaalusesse organisatsiooni kuulumise ning selle juhtimise eest, mistõttu piinati teda ülekuulamisele väga rängalt. Esimese kirjelduse tema piinamisest saame läbi Jakub Katzi, kes umbes samal ajal vahistati ning kellele Rysiek identifitseerimiseks toodi. Rysiek põlvitab Katzi kirjelduse ajal laval ning kõigub ette ja taha – täpselt nagu siis, kui kedagi õlgadest püsti hoitakse. Kui Katz ütleb, et ta nägi, kuidas Rysiekit püssikabaga näkku löödi, lööb riivli peal istuv Władek kaks raamatut omavahel kokku ning sellest tekkinud heli peale kukub Rysieki põrandale pikali. Ülekuulamise alguses istub ta väga ebamugavalt lava keskel pikali lükatud toolile. Rysiek kirjeldab, mida temaga tehti, Władek ilmestab kirjeldust

vajalikel hetkedel löögi heliga, millele Rysieki keha reageerib. Vägivalla kujutamisel esineb seega järgnev skeem: vägivalla kirjeldus → kunstlikult tekitatud löögi heli → näitleja keha reageerimine löögile.

Henieki ja Zygmunti ülekuulamise puhul on üldine vägivalla kujutamise skeem sama, kuid muutunud on selle põhjus. Heniek ja Zygmunt vahistati Jakob Katzi tapmise pärast ning neid kuulas üle Menachem, kes oli raha varastamiseks julgeolekusse tööle läinud. Ülekuulatavad istuvad vastamisi ning hoiavad käsi selja taga, et ilmestada seda, kuidas nende käed raudadega kinni on. Kui selgub, et Heniek ja Zygmunt ei tunnista oma tegu üles, hakatakse neid piinama. Selles stseenis kasutatakse löögi heli tekitamiseks raamatut, mida Menachem vastu lauda lööb, kui vastav kirjeldus on kõlanud. Näitlejate kehad reageerivad taas löökidele ning tekib tunne nagu nad oleksid kohutavates valudes.

4.3.2 Vägistamine

Lavastuses „Meie klass” on üks vägivalla liikidest vägistamine, mida on kujutatud kolmel korral – ühe korra esimeses vaatuses ning kaks korda teises vaatuses. Lavastuses on vägistamise ohvriteks Dora, Marianna ja Zocha, kelle reaktsioonidest ning repliikidest on aru saada, kui tõsiselt juhtunu nende elu ning seisundit mõjutas. Vägistajateks on Zygmunt, Rysiek, Heniek ja Władek. Kõigi kolme naise vägistamise põhjused ja kontekst on erinevad, kuid üldine kujutamise skeem jääb samaks. Iga kord, kui laval näidatakse vägistamist, kõlab selle taustaks Jerzy Petersburski tango „Viimne pühapäev” (pl „To ostatnia niedziela”) meloodia. Petersburski muusikapala on Poola üks kõige tuntumaid tangosid, mida teatakse kui enesetapu tangot (Culture.pl kodulehekülg). Tango meloodia kostub peaaegu kõigil kordadel laval olevast grammofonist, mille panevad vastavalt olukorrale mängima kas vägistajad või ohver ise. Lisaks seisavad vägistajad alati koolilaua peal, hoiavad käed pea kohal ning liigutavad intensiivselt puusi, mis meenutab tantsimist. Vägistamiste puhul kehtib seega täpselt sama reegel, mis muude vägivallaaktide ajal – ohvrit füüsiliselt ei puudutata.

Esimene naine, kes lavastuses vägistamise ohvriks langeb, on Dora. Tema vägistajateks on Zygmunt, Rysiek ja Heniek ning see toimub sissemurdmise käigus. Rysiek on see, kes vägistamisega alustab, kuid Zygmunt ja Heniek lähevad sellega kaasa, mis tähendab, et

lõpuks on tegu grupivägistamisega. Raske öelda, kas vägistamine pandi toime naise piinamiseks, sest nad ei leidnud tema kodust Menachemit või nägi Rysiek seda kui võimalust astuda seksuaalvahekorda naisega, kes talle väga meeldis, kuid kes hoopis teise mehega abiellus. Rysiek ja Zygmunt seisavad Dorat ümbritsevate laudade peal. Nende käed on pea kohal ning nad kirjeldavad seda, mida nad naisega tegid. Samal ajal istub Dora nende laudade vahel toolil ning kirjeldab riideid seljast võttes, mida temaga tehti ning mida ta tundis. Ühel hetkel hakkab Dora meeleheitlikult karjuma ning kukub põrandale. Kogu stseeni taustaks käib Petersburski tango, mille Heniek grammofonist mängima pani. Vägistamine saab läbi, kui Heniek taas grammofoni juurde suundub ning nõela üles tõstab.

Zocha vägistamises on süüdi Zygmunt, kes karistab sellega naist, et ta Menachemit enda juures peidus hoidis. Mehe käitumise puhul on skeem sama, kuid oluliseks erinevuseks on see, et Zocha paneb Petersburski tango ise grammofonist mängima, sest pealtnäha astuti vahekorda naise initsiatiivil. Zocha istub selle laua äärel, mille peal Zygmunt end liigutab ning nõõbib värisedes enda särki vaikselt lahti. Laua all peidab end Menachem, kes kuuleb, mida tema naisega tehakse, kuid ei saa sekkuda, sest vastasel juhul tapetaks ta ära. Detailset vägistamise kirjeldust Zocha puhul ei ole, kõlavad vaid Zygmunti ähvardused, kuid varem kasutatud liikumine ning heli korduvad ning ei teki kahtlust, millega tegu on. Zocha hakkab hüsteeriliselt nutma ning kivistub, kui Zygmunt lahkub ning Menachem teda lohutada püüab.

Kolmest vägistamisest kõige erinevam on Marianna oma, sest tegemist on abielusisese vägistamisega, milles on süüdi Władek. Vägistamise kujutamise skeem on taas samasugune. Ainsaks erinevuseks on see, et laval vilistatakse Petersburski tango melodiat samal ajal, kui Władek laua otsas enda puusi liigutab. Marianna istub laua ees toolil ning räägib sellest, kuidas see oli tema esimene vahekord ning ta tundis suurt valu. Kui Władek enda tegevuse lõpetab, siis lisab Marianna, et ta mõtles, et ta peaks ennast lihtsalt üles pooma, kuid otsustas sellest lõpuks loobuda, sest Władek oli päästnud ta elu.

4.3.3 Jakub Katzi surm

Jakub Katz on esimene tegelane, kelle surma ning selle tagamaid laval näidatakse. Tema surm on oluline, sest see mõjutab kogu edasist lugu ning näitab esmakordselt, kuidas jõhkrat vägivalda, tapmist ning surma lavastuses kujutatakse. Jakub Katzi pekstakse tema enda koduvärava ees Zygmunti, Rysieki ja Henieki poolt, kes on ta laval kolmest küljest koolilaudadega piiranud. Katzi näiline peksmise põhjus on tekkinud arusaamatus, et tema oli see, kes Rysieki soviettidele üles andis. Samas on selleks ajaks süvenenud poolakate ning juutide vaheline konflikt, mis oli tingitud väidetavast juutide positiivsest meeletusest Nõukogude võimu osas. Lavastuse viiendas koolitunnis näidati 1939. aastat, mil Nõukogude Liit okupeeris Jedwabne linna ning õpilased olid kogunenud uue kino avamisele. Just Jakub Katz oli see, kes teatava elevusega Jossif Stalinist rääkis ning ühe tahvlistest ümber keeras, millel oli maha tõmmatud poola keele variandid sõna „elama” käänamisest ning asemele kirjutatud vene keeles: „я живу” (vn „ma elan”), „ты живёшь” (vn „sa elad”), „он/она живёт” (vn „ta elab”), „мы живём” (vn „me elame”), „вы живёте” (vn „te elate”) ja „они живут” (vn „nad elavad”). Samuti lisas ta tahvlile aastaarvu 1939 ning joonistas selle alla kommunismi sümbolika – sirbi ja vasara. Katzi näiline positiivne meelestatus Nõukogude Liidu osas ning seda sümboliseeriva punase rätiga vehkimine ärritas Rysieki, Zygmunti ning Henieki. Seetõttu tundub, et tegelikult rünnati teda eelkõige poliitiliste vaadete pärast. Peksmise kirjeldus on jõhker ja väga üksikasjalik ning selle kujutamiseks on kasutatud juba varasemalt mainitud skeemi, kuid nüüd kasutatakse raamatute asemel laudu ehk vägivalda kirjeldus → lauaklappidega tekitatud löögi heli → näitleja keha reageering löögile. Peksmise lõpuks vajub Katz nõrkenuna lava keskel oleva koolilaua alla, mille peale istub Rysiek. Lavalt kostub intensiivne südamelöökide heli, mis vaibub kohe, kui Rysiek on öelnud, et ta lõmastas lõpuks suure sillutisekiviga Katzi pea, sest ta ei surnud peale peksmist ära.

Samal ajal, kui laval kõlab Abramilt saabunud kiri, hakkavad ülejäänud tegelased lavaruumis mööblit ümber paigutama. Katz tõuseb istukile ning liigub aeglaselt laua taha, mille taustaks kostub ümismist meenutav heli. Katz tõstab lauaplaadi üles ning on näha, et Rysiek oli selle peale tema nime ning sünni- ja surmakuupäevad kirjutanud: „Jakub Katz 1919–1941”. Kui Katz lauaplaadi paika sätib, kostub laval heli, mis meenutab kongilööki. See markeerib hetke, mil on kätte jõudnud tegelase surmahetk. Edaspidi kasutatakse surmade puhul sama mustrit

ehk koolilauad muutuvad hauakivideks, laval kostuvad spetsifilised helid ning kõik surnud tegelased jäävad lavale.

4.3.4 Dora surm

Jedwabne pogrommi on kujutatud „Meie klassi” üheksandas ja kümnendas koolitunnis ning seda võib pidada lavastuse kulminatsiooniks, sest kogu ülejäänud lavastus tegeleb peaausjalikult selle sündmuse tagajärgedega. Pogrommi käigus tapetakse Dora, kelle surm mõjutab lavastuse edasist kulgu kõige enam. „Meie klassi” üheksas koolitund algab sellega, kuidas Zygmunt saab linna uuel linnapealt ja herr Amtskommandantilt abipalve aidata juute hävitada. Zygmunt suundub enda koolilaua taha istuma ning paneb pintsaku rinnataskusse valge siidsalli. Valge siidsalli demonstratiivne näitamine laval on suure kaaluga, sest tegelikult ei öelda mitte kunagi otse välja, millises linnas tegevus toimub. Jedwabne tähendab poola keeles siidi ning siidsallile rõhu panemine on justkui varjatud vihje tegevuspaigale.

Sellest, mis Jedwabnes pogrommi päeval toimus, esitatakse lavastuses neli vaatenurka – pealtvaatajate, kurjategijate, ohvri ning peidus olevate inimeste oma. Pealtvaatajate vaatenurki esitavad Zocha ja Władek, kes on küll linnaväljakul, kuid vägivalda ei kasuta. Kurjategijate vaatenurki esitavad Heniek, Zygmunt ja Rysiek, kes osalevad aktiivselt juutide tapatalgutel. Ohvri vaatenurga esitab Dora, keda piinatakse ning hiljem küünis koos teiste juutidega põletatakse. Menachemi ja Rachelka vaatenurkad ei kerki eriti esile ja piirduvad üksikute repliikidega, sest nemad on pogrommi ajal peidus. Kõik kolm vaatenurka esitatakse publikule tekstikeskselt, vaid küüni põletamine on näitlikustatud. Erinevad tegelased esitavad monolooge oma perspektiivist ning aitavad sellisel viisil luua tervikpildi sellest, kuidas pogromm läbi viidi. Monoloogide esitamisel on kindel kord – kui mõni näitleja esitab enda monoloogi, siis on teised liikumatult. Kogu stseeni taustaks käib esialgu väga vaikselt mitte midagi ütlev intensiivne heli. Alles hiljem on mõista, et tegemist on leekide summutatud heliga.

Esimese ülevaate linnas toimunust annab Władek, kes jääb hoolimata provokatsioonist teistega liituda, kogu pogrommi ajaks pealtvaatajaks. Tema monoloog annab vaatajatele võimaluse mõista olukorra tõsidust ning seda, mis linnaväljakul toimus. Kurjategijate perspektiivi on esmalt näha läbi Zygmunti, kes rätsep Elusiat kumminuudiga peksab. Rätsepa

peksmine on lahendatud selliselt, et Zygmunt viskab ning lööb jalaga pintsakut, mis rätsepa sümboliseerib. Selleks hetkeks on juba välja joonistunud lavastuse muster – lavastuslikult vajalikud helid, isikud ning esemed tekitatakse käepärastest vahenditest või käepäraste vahenditega. Sellest, mis toimus küünis räägib Rysiek, kes enda koolilaua taga seisab. Ta räägib enda monoloogis sellest, kuidas küünis lõigati rabi kõri läbi ning ta visati auku koos Stalini ausamba tükkidega. Ülejäänud juudid riietati lahti ning tapeti kirveste ja sepahaamritega. Lõpuks lõigati läbi ka nende kõrid ning kõhud. Valituks mitte osutunud juudid suruti imepisikesse küüni, mis lukustati ning süüdati.

Ohvri perspektiivi annab edasi Dora, kes räägib, kuidas ta esialgu linnaväljakul lusikaga munakivide vahesid puhastas. Ta seisab öösärgis lava paremas küljes ning jutustab, kuidas tema ümber olid naabrid ja tuttavad, kes olukorra üle naersid. Tema arust olid kõige hullemad väikesed poisid, kes neid kividega loopisid, peksid ning vägistada üritasid. Öösärgi kandmine on märk sellest, et teda on juba vägistatud, kuid lisaks loob see naisest väga haavatava kuvandi. Eriti seetõttu, et ta on ainus tegelane, kes on laval nii nappis riietuses. Kogu monoloogi ajal hoiab ta enda käes kokku surutud pintsakut, mis sümboliseerib tema ja Menachemi ühist last. Dora hakkab põrandal istudes enda jalanõusid ära võtma ning samal ajal paigutavad teised koolilauad ja toolid selliselt ümber, et moodustub sama lavaline paigutus, mis oli lavastuse alguses. Erinevuseks vaid see, et nüüd istuvad õpilased publiku poole seljaga. Möbleerimise keskel jagab Zygmunt toolil seistes juutidele korraldusi ning ütleb, et nad viiakse järgmisel päeval Łomża getosse ning nad lukustatakse küüni nende enda ohutuse huvides.

Dora küüni sisenemist on kujutatud sellisel viisil, et ta põrkab toolide ning laudade vahel liikudes neile vastu. Rysiek lööb teda kumminuiaga, kuid ka see on lahendatud lauaplaadi kinni löömisega. Dora ronib laudade otsa ning jääb ühe laua peale seisma. Ülejäänud klassikaaslased istuvad laudade taga, sealjuures ei vaata nad kordagi Dora poole vaid suunavad pilgud alati mujale. Saalis on näha kollakat valgust ning intensiivset leekide lahvatamise häält, millele järgneb täielik vaikus. Vaikuses jätkab Dora laudadel liikumist ning räägib sellest, mis küünis toimus. Seal oli suur paanika, inimesed trampisid üksteise peal ning piinlesid kõikvõimalikel muudel viisidel. Esimene vaatus ja küüni põletamise stseen saab läbi

südantlõhestava laulu ning järgmise laua sisse tekkinud hauakivi paljastamisega. Rysiek tõstab üles plaadi, millel on kirjas: „Dora 1920-1941”.

4.3.5 Rysieki surm

Rysieki tapjaks on Władek, kes laseb talle metsas esmalt kuuli kõhtu ning hiljem meeleskohta. Władeki käitumise põhjuseks on see, et Rysiek röövis Marianna ning püüdis saata naise Łomża getosse. Rysieki tapmine on selle lavastuse viimane vägivaldne surm ning märgiline seetõttu, et see näitlikustab väga hästi seda, kuidas ühes klassis õppimine seob inimesi elu lõpuni. Nii Rysiek kui ka Władek rõhutavad kogu stseeni vältel seda, et nad on klassivennad. Näiteks proovib Rysiek seda rõhutades Władeki rünnakust pääseda ning teda provotseerida, sest see ei ole võimalik, et tulistatakse enda klassivenda.

Rysiek ning Władek seisavad koolilaudade peal, mis on üksteisega kohakuti paigutatud. Meeste vahel tekib konflikt ning esialgu tundub, et asi võib rahumeelselt laheneda, kuid siis kõlab esimene lask. Esimest lasku kujutatakse koolilaua plaadi kinni löömisega, millele Rysieki keha reageerib. Üle saali kostub intensiivne südamelöökide heli ning Marianna annab monoloogi vormis ülevaate sellest, mis pilt talle metsas avanes ja millistes valudes Rysiek oli. Enne, kui Władek jõuab Rysiekit meeleskohta tulistada, ilmub tema ette Dora vaim. Tema vaimu kohale ilmumine tuletab taaskord meelde, et meie teod saadavad meid igavesti. Władeki teine lask on väga emotsionaalne. Ta ütleb, et ta tulistas Rysiekit meeleskohta, võtab tema pea oma käte vahele ning pöörab selle jõuga kõrvale. Władek rõhutab, et see oli klassivend klassivennale situatsioon. Lisaks sellele, et tema enda klassivend ta tappis, näeb ta teistsuolisuses Dorat, kes Rysieki seal vastu võtab. Peale surma küsib Rysiek Dora käest, et kuhu nad lähevad ning ta vastab: „Mitte kuhugi, Rysiek, me oleme juba kohal.” Dora paistab olevat küll olukorraga leppinud, kuid tundub, et ta ei ole Rysiekile andeks andud. Ta kirjutab valmis Rysieki hauakivi, see tõstetakse üles ning kostuvad juba varasemalt mainitud helid.

4.3.6 Menachemi ja Zygmunti surm

Menachemi ja Zygmunti surmade vahel on kogu lavastuse kõige huvitavam paralleel ning seos minevikus aset leidnud sündmustega. Esmalt sureb 1970. aasta 22. mail Menachemi

kümneaastane poeg, kes püüdis terrorirünnakus enda klassiõde päästa. Lapse surma põhjus loob huvitava paralleeli Menachemi minevikuga. Menachem ei olnud valmis rasketel perioodidel enda klassikaaslaseid ega perekonda päästma. Pigem püüdis ta ennast varjata ning võimalike ohtude eest kaitsta. Tema poeg oli seevastu vapper ning suri noorena, sest ta pidas enda klassiõe elu olulisemaks kui enda oma.

Zygmunti poeg sureb 1970. aasta 24. juunil uppumissurma, sest tema purjereisi ajal tekkis suur torm ning ta ei suutnud kaldale ujuda. Märgilise tähtsusega on see, et Zygmunti poeg sureb täpselt 30 aastat peale seda, kui ta aitas linna keskväljakul Jakub Katzi tappa. Zygmunti poja ning Jakub Katzi ühendab lisaks noorena surma saamisele ka see, et mõlemad olid targad ja andekad. Katz huvitus loodusteadustest ning oli füüsikas klassi parim ja Zygmunti poeg lõpetas edukalt ülikooli ning oli tunnustatud arhitekt. Huvitava aspektina toon välja, et esimeses vaatuses räägib Zygmunt, kuidas ta rõõmustas, et Nõukogu Liidus ei vastuta poeg enda isa tegude eest, kuid hiljem jääb mulje, et tema poeg vastutas enda isa tegude eest ning pidi seetõttu surema.

Menachemi ja Zygmunti pojad surevad sellel ajal, kui neil ja nende perekondadel on hakanud lõpuks hästi minema ning suuri muresid enam ei ole. Laval esitatakse poegade surmalood kordmööda. Esmalt alustab enda looga Menachem, kelle rääkimist Zygmunt enda looga katkestab. Kõnevoorud käivad kordamööda, kuni on aru saada, et mõlema mehe pojad on surnud. Juba see, et nad juhtunust kordamööda räägivad, annab märku, et nende surmade vahel on oluline seos. Menachemi ja Zygmunti jaoks on nende poegade surm talumatu. Menachem muutub depressiivseks, sest lisaks poja surmale jätab ka abikaasa ta maha. Samuti ei ole tal võimalust terroristidele kätte maksta. Lõpuks sooritab mees 1975. aastal enesetapu, sest ta on aru saanud, et teda ei oota elus enam midagi ees. Zygmuntil tekib peale poja surma samuti depressioon ning ka tema jääb enda naisest ilma, sest peale poja surma paigutati ta abikaasa Choroszczi hullumajja. Zygmunt hakkab peale perekonna lagunemist Henieki juures kirikus istuma ning vajub aina sügavamasse depressiooni. 1977. aastal saab Zygmunt insuldi ning sureb.

Surmahetke kujutamine on lahendatud juba välja kujunenud skeemi järgi. Menachemi ja Zygmunti surma ainsaks eripäraks on see, et need toimuvad peaaegu paralleelselt ning

üksteisega otsitakse pidevalt silmsidet. Esmalt kirjutab Menachem endale hauakivi, istub laua taha ning jääb Zygmunti poole vaatama. Kohe peale seda kirjutab ka Zygmunt endale hauakivi, istub samuti enda laua taha maha ning kõlab juba tuttav kongilööki meenutav heli, mis annab koos üles tõstetud koolilaua plaatidega märku, et mõlemad tegelased on surnud.

Neljandas peatükis keskendusin „Meie klassi” etenduse analüüsile. Esmalt analüüsisin lavaruumi kasutust ja ruumisuhted, mille kõige olulisem osa puudutas seda, et lavastuse klassiruumi kujundit on võimalik tõlgendada mitmel erineval viisil. Näiteks läbi sotsialiseerumise ning õpetamise vaatenurga. Teises alapeatükis analüüsisin „Meie klassi” dramaturgiat ning tõin välja olulisemad dramaturgilised eripärad, milleks on mineviku vormi kasutamine, remarkide puudumine ning detailsed vägivalla kirjeldused. Neljanda peatüki viimases alapeatükis analüüsisin vägivalla ning surma kujutamist lavastuses. Tõin välja lavastuse kõige olulisemad vägivalla ning surmadega seotud sündmused ning iseloomustasin nende kujutamise üldist skeemi.

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöö „Ajalooliste sündmuste representatsioon Tanel Jonase lavastuses „Meie klass”” peamine eesmärk oli analüüsida ja anda ülevaade sellest, kuidas ajaloolisi sündmusi lavastuses kujutatakse. „Meie klass” räägib näiliselt küll minevikku jäävast holokausti loost, kuid tegelikult peavad maailmas praegu väga paljud inimesed sarnaste situatsioonide ning olukordadega tegelema. Eriti võttes arvesse, et erinevaid tõsiseid kriisikoldeid tekib pidevalt juurde. Seetõttu kõnetab lavastus ka tänapäeva ühiskonna tasandil. Lisaks mõjub lavastus olulise meeldetuletusena, et vältida sarnaste olukordade tekkimist ning aitab tõsta ajaloolist teadlikkust. Kindlasti on Tanel Jonase lavastatud „Meie klass” 2023/2024 teatrihooaja üks enim esile tõstetud ning auhinnatud lavastusi, milles käsitletavat teemat on relevantne ning kõnetavad publikut. Seetõttu on kindlasti tegemist lavastusega, mis väärib põhjalikku uurimist.

Esimeses peatükis andsin põhjaliku ülevaate Tadeusz Słobodzianeki näidendi „Meie klass” taustast ning aspektidest, mis näidendi kirjutamist mõjutasid. Olulisemad näidendi kirjutamise ajendid ning mõjutajad olid autori enda elukogemus ning raamatud, mille ilmumine šokeeris ja lõhestas Poola ühiskonda. Kõige olulisem on Jan T. Grossi raamat „Naabrid: Juudi linna hävitamise lugu”, milles esitati esmakordselt veenvaid tõendeid selle kohta, et poolakad osalesid aktiivselt juutide tapmises Jedwabne pogrommi ajal. „Meie klassi” tõi Eestis esmakordselt lavale Tanel Jonas Ugala teatris (esietendus 16.09.2023) ning selle osatäitjad on Terje Pennie, Alden Kirss, Jaana Kena, Tarvo Vridolin, Jass Kalev Mäe, Peeter Jürgens, Margus Tabor, Rait Õunapuu, Klaudia Tiitsmaa ja Arne Soro.

Kuna „Meie klassi” keskmes on päriselt toimunud ajaloolised sündmused, siis on lavastuse mõistmise ning tõlgendamise juures oluline mõista ka ajaloolist konteksti. Seetõttu andsin teises peatükis ülevaate Józef Piłsudski surmast, II maailmasõjast, põrandaalustest organisatsioonidest, Nõukogude Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadist, Saksa okupatsioonist Poolas, seksuaalsest väärkohtlemisest holokausti ja II maailmasõja ajal ning Jedwabne pogrommist. Kõik eelmainitud sündmused ning aspektid on „Meie klassi” kontekstis olulised, sest nende tundmine lihtsustab lavastuse mõistmist, kuid lavastuse keskne sündmus on juutide vastu suunatud Jedwabne pogromm, mis viidi läbi 10. juulil 1941. aastal. Pogrommi käigus

tapeti peaaegu kõik Jedwabne linna juudid, kes suruti väikesesse küüni, mis hiljem süüdati. Pogrommi oletatav ohvrite arv jääb 300 ja 1600 vahele.

Bakalaureusetöö kolmandas peatükis keskendusin kultuurimälu ning kollektiivse mälu olemusele ning nende seostele „Meie klassiga”. Oluline on märkida, et kultuurimälu ei ole seotud ainult tekstidega, vaid tähtis on ka selle rituaalne ning etenduslik toime. Põhilise järeldusena saab välja tuua, et „Meie klass” on nii näidendi kui lavastusena oluline kultuurimälu kandja ja vahendaja. Lisaks andsin peatükis ülevaate etenduse analüüsi põhitõdedest ning selgitasin, milliseid lavastuse aspekte bakalaureusetöö viimases peatükis analüüsin.

Viimases peatükis analüüsisin „Meie klassi” lavaruumi kasutust ja ruumisuhteid, dramaturgiat ning vägivalla ja surma kujutamist. Lavaruumi kasutuse ning ruumisuhete alapeatükis andsin ülevaate „Meie klassi” lavakujundusest ning iseloomustasin lavastuse valguskujundust. Lisaks avasin lavastuse klassiruumi kujundi võimalikke tõlgendamise võimalusi. Näiteks saab klassi kujundit vaadelda kui ühenduslüli, mis võõraid inimesi elu lõpuni üksteisega seob. Samuti tekitab klassiruumis ajalooliste sündmuste kujutamine tunde, et vaatajatele tahetakse midagi õpetada, et sellised sündmused enam ei korduks. „Meie klassil” on mitmeid dramaturgilisi eripärasid, mis mõjutavad lavastuslikke võtteid ning võimalusi. Näiteks detailsed vägivalla kirjeldused, mineviku vormi domineerimine ning selgelt kirja pandud tegelaste sünni- ning surmakuupäevad. „Meie klassis” kujutatud ajaloolised sündmused on tihedalt seotud vägivalla ning surmaga. Seetõttu analüüsisin piinamise ja vägistamise kujutamist ning viie tegelase surma. Vägivalla ning surma kujutamise juures on kõige olulisem see, et ohvrit ei puudutata kunagi füüsiliselt. Kogu vägivalla ning tapmiste kujutamine on lahendatud läbi näitleja teksti ning klassiruumi inventariga tekitatud kunstlike helide. Neid ajaloolisi sündmusi, mis ei hõlma vägivalla ega surma, kujutatakse samuti kasutades näitleja teksti ning klassiruumi inventari.

„Meie klass” on väga suuremahuline lavastus, mistõttu ei ole võimalik bakalaureusetöös kõiki lavastuse aspekte katta. Kindlasti saab lavastust veel põhjalikumalt ning mitme erineva nurga alt analüüsida. Näiteks oleks võimalik teha põhjalikku tegelasanalüüsi või võrrelda Słobodzianeki näidendit ning Jan. T Grossi ja Anna Bikonti kirjutatud Jedwabne pogrommi

kohta käivaid raamatuid. Viimase variandi puhul saaks võrrelda, millistes aspektides näidend ning raamatud kattuvad ja millised raamatus välja toodud inimesed, olukorrad või sündmused, on näidendi teksti jõudnud.

KASUTATUD ALLIKAD

Aedmaa, Liis; Keldo, Marett 2023. *Meie klass*. Lavastuse kavaleht. Ugala teater.

Assmann, Jan 2012. Kollektiivne mälu ja kultuuriline identiteet. *Akadeemia*, 10, 1775-1786.

Beazley, Mitchell; Stevenson, John 2002. *Euroopa ajalugu*. Tallinn: Varrak.

Bretan, Juliette 2017. *Polish Tangos: The Unique Interwar Soundtrack to Poland's Independence*, Culture.pl kodulehekül, <https://culture.pl/en/article/polish-tangos-the-unique-interwar-soundtrack-to-polands-independence> (11.04.2024).

Eesti teatri auhindade nominendid 2024, Eesti Teatriliidu kodulehekül, <https://www.teatriliit.ee/auhinnad/nominendid/eesti-teatri-auhindade-nominendid-2024> (13.03.2024).

Gross, Jan T. 2001. *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*. Princeton: Princeton University Press.

Havryshko, Marta 2020. Sexual Violence in the Holocaust: Perspectives from Ghettos and Camps in Ukraine. *The Heinrich Boll Foundation*, 08.05. https://ua.boell.org/en/2020/05/18/sexual-violence-holocaust-perspectives-ghettos-and-camps-ukraine#_ftn7 (18.04.2024).

Jonas, Tanel 2024. Intervjuu Marett Keldole, 15.03. Tekstifail autori valduses.

Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava, Riigi Teataja kodulehekül, <https://www.riigiteataja.ee/akt/12970917> (18.05.2024).

Kruuspere, Piret 2020. *Eesti näitekirjandus ja teater kultuurimälu meediumidena*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Levenkron, Novi 2010. Death and the Maidens: "Prostitution," Rape, and Sexual Slavery during World War II. *Sexual Violence Against Jewish Women During the Holocaust*. Lebanon: The University Press of New England, 24-37.

Lotman, Juri 2013. Kultuurimälu. *Akadeemia*, 10, 1736-1746.

Meie klass, Ugala teatri kodulehekül, <https://www.ugala.ee/lavastus/meie-klass/> (13.03.2024).

Oruaas, Riina 2022. Etendusanalüüs. *Etenduskunside uurimismeetodid*, <https://sisu.ut.ee/etenduskunstud/etendusanaluus/> (14.05.2024).

Pogrom in Jedwabne (July 10, 1941), POLIN Museum of the History of Polish Jews kodulehekül, <https://sztetl.org.pl/en/towns/j/789-jedwabne/116-sites-of-martyrdom/46519-pogrom-jedwabne-july-10-1941> (19.04.2024).

Sinnreich, Helene 2008. 'And it was something we didn't talk about': Rape of Jewish Women during the Holocaust. *Holocaust Studies: A Journal of Culture and History*, 2 , 3-4.

Tadeusz Słobodzianek, "Nasza klasa", Culture.pl kodulehekül, <https://culture.pl/pl/dzielo/tadeusz-slobodzianek-nasza-klasa> (12.03.2024).

Tamm, Marek 2013. Juri Lotman ja kultuurimälu teooria, *Akadeemia*, 10, 1747-1770.

Tamm, Marek 2012. Monumentaalne ajalugu. *Loomingu Raamatukogu*, 28-30, 7-199.

Tekstiraamat 2023. *Meie klass*. Ugala teater.

Zimmerman, Joshua D. 2022. *Jozef Pilsudski: Founding Father of Modern Poland*. Cambridge: Harvard University Press.

Zubrzycki, Geneviève 2022. Jan Gross's Neighbors and Poland's Narrative Shock. *The Jewish Quarterly Review*, 2, 234–238.

Sinnreich, Helene 2008. 'And it was something we didn't talk about': Rape of Jewish Women during the Holocaust. *Holocaust Studies: A Journal of Culture and History*, 2 , 3-4.

Klass, Sõnaveeb 2024, <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/klall/1> (18.04.2024).

Inimsusvastane kuritegu, Sõnavaab 2024,

<https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/inimsusvastane%20kuritegu/1> (18.04.2024).

REPRESENTATION OF HISTORICAL EVENTS IN TANEL JONAS'S PRODUCTION OF "OUR CLASS"

Tadeusz Słobodzianek's play "Our Class" was first released in 2008. "Our Class" is an award-winning drama about complicated Polish-Jewish relations. The story follows ten classmates who grew up during the Second World War and the Holocaust. The story begins in 1927 and culminates with Jedwabne pogrom in 1941. Almost all of the Jews living in Jedwabne were tortured and forced to go into a small barn, which was lit on fire and burned down. This resulted in classmates killing each other and this haunted the remaining students for the rest of their lives. The story ends in 2003 when the last classmate dies from old age. "Our Class" is the most staged Polish drama outside of Poland. It premiered at Ugala Theatre on 16th of September 2023. It was directed by Tanel Jonas who was the first director to bring "Our Class" to an Estonian stage.

The main goal of this bachelor's thesis is to analyze and describe how the historical events are represented in Tanel Jonas's production of "Our Class". It is an important research topic because it addresses the problems of society and helps to raise awareness. Taking into consideration that the production has received awards and a lot of positive feedback, it shows that the production is important to the general public. The first two chapters of this bachelor's thesis give detailed background information about the play and the historical events depicted in the play. The third chapter turns attention to the connections between cultural memory, collective memory and "Our Class". The chapter also gives information about the basics of performance analysis. The fourth chapter of this bachelor's thesis focuses on dramaturgy, theatrical space along with spatial relations and analyses how violence and death are depicted in the production.

The main methods of performance analysis were personal viewer experience and involvement in working for the production. I was part of the production team from the beginning of August 2023 until the premiere. I helped to create the production's program, study materials and took part of the rehearsals. Other parts of the thesis are supported by different materials. For example the information about cultural memory and collective memory are referred from

Estonian magazine “Akadeemia”. The introductions of the historical events depicted in the production are supported by the “Our Class” program and different historical researches.

Since the historical events depicted in “Our Class” are strongly connected to violence and death, they are one of the main focus points of the production. The play is written with graphic descriptions of violence and death, which means that it is almost impossible to show it using stage combat. In conclusion the historical events, including violence and death are depicted using only actors’ text and classroom inventory, for example blackboards, school desks, books, rulers and parts of school uniform.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Mareta Keldo,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Ajalooliste sündmuste representatsioon Tanel Jonase lavastuses „Meie klass””, mille juhendaja on Hedi-Liis Toome, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Mareta Keldo

30.05.2024